

ARHITEKTONISKĀS IZPĒTES GRUPA

VĒSTURISKO CELTŅU IZPĒTE
REKONSTRUKCIJAS - RESTAURĀCIJAS PROJEKTI
ARHEOLOGISKĀ IZPĒTE
KONSULTĀCIJAS

Vienotais Reģistrācijas NR.LV 40003041528, Būvkomersanta Reģistrācijas NR. 2326-R

Objekts: Smiltenes viduslaiku pils

Pasūtītājs: Smiltenes novada pašvaldība

Pasūtījuma Nr.: SNP – S – PA/SVP/1-23

KAD. NR. 94800060263

SMILTENES VIDUSLAIKU PILS ARHITEKTONISKĀ INVENTARIZĀCIJA

SĒJUMS **1**

STADIJA: **AMI**

DAĻA: **ARHITEKTONISKĀ INVENTARIZĀCIJA**

MARKA **AMI**

Valdes priekšsēdētājs: ARTŪRS LAPIŅŠ

Būvprojekta vadītājs: ARTŪRS LAPIŅŠ
(sert.Nr. 1-00758)

Arhitekts: ARTŪRS LAPIŅŠ
(sert.Nr. 1-00758)

RĪGA, 2023

SATURS

1. IEVADS.....	3
1.1. Vispārīgi.....	3
1.2. Projekta dalībnieki.....	3
1.3. Darba uzdevums.....	3
2. OBJEKTA APRAKSTS.....	3
2.1. Aizsardzības statuss.....	3
2.2. Objekta vēstures pārskats.....	4
2.3. Novietojums.....	7
2.4. Esošā situācija.....	7
2.5. Datējums.....	8
3. ARHITEKTONISKĀ INVENTARIZĀCIJA.....	8
3.1. Materiāli.....	8
3.2. Plānojums un ēku izvietojums.....	9
3.3. Sienas.....	11
3.4. Ailas.....	13
4. Secinājumi.....	14
☒ Rasējumi.....	
☒ 1. pielikums Artūrs Lapiņš. Latvijas Arhitektu savienības Arhitekta prakses sertifikāta Nr. 10-0758 un Latvijas Amatnieku kameras Restauratoru ģildes sertifikāta Nr. 15-1/1-38/2 kopija.....	

SKAIDROJOŠS APRAKSTS

1. IEVADS

1.1. Vispārīgi

Objekta arhitektonisko inventarizāciju veica SIA „Arhitektoniskās izpētes grupa” 2023. gada maija – jūnija mēnešos pēc īpašnieka pasūtījuma.

1.2. Projekta dalībnieki

Būvprojekta vadītājs – arhitekts Artūrs Lapiņš, PhD Art.

Vēsturiskā izpēte un apsekojums: vēsturnieks Gundars Kalniņš, Mg.Hist.

Izpētes konsultants: arhitekts Ilmārs Dirveiks, Dr.Arch.

Telpiskais modelis – arhitekta asistents Mārtiņš Reinbergs

Instrumentārā uzmērīšana un telpisko datu apstrāde – Kristaps Kļava.

1.3. Darba uzdevums

ARHITEKTONISKĀ IZPĒTE

Vēsturisko materiālu apkopošana, atskaites sagatavošana

Drupu virszemes daļas telpiskā uzmērīšana, savietošana ar LIDAR datiem

Pils digitāla telpiskā modeļa sagatavošana uz uzmērījumu un zemes virsmas reljefa bāzes

Virszemes sienu arhitektoniskā inventarizācija

Projekta prezentēšana Pasūtītājam, pps fails

Komandējuma izmaksas (līdz 2 braucieniem)

NOFORMĒŠANA UN SKAŅOJUMI

Atskaites sējuma sagatavošana, pdf elektroniski

Projekta iesniegšana Pasūtītājam, pdf elektroniski

2. OBJEKTA APRAKSTS

2.1. Aizsardzības statuss

"Smiltenes viduslaiku pils" ir valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis (Nr. 2387).

Arheoloģiskā pieminekļa "Smiltenes viduslaiku pils" teritorija pārklājas ar reģiona nozīmes arhitektūras pieminekļa "Pilsdrupas" (6874), reģiona nozīmes arhitektūras pieminekļa "Smiltenes muižas apbūve" (6873) un reģiona nozīmes arhitektūras pieminekļa "Parks" (6879) teritoriju.

2.2. Objekta vēstures pārskats

1224. gadā pēc Tālavas sadalīšanas Smiltenes novadu iekļauj Rīgas bīskapijas valdījumos.

1359. gadā Smiltenes pils pirmo reizi minēta rakstītajos vēstures avotos – arhibīskapa sūdzībā par to, ka Vācu ordeņa Livonijas atzars okupējis arhibīskapa novadus uz pilis, arī pili Smiltēnē (*castrum Smilteselle*). [LUB II: 968]

No 1367. līdz 1370. gadam Vācu ordeņa Livonijas zemes mestra Vilhelma fon Freimersheima valdīšanas laikā ordenis veic Smiltenes pils pārbūves un nostiprināšanas darbus. [Karl von Löwis of Menar, *Burgenlexikon für Alt-Livland*. – 1922, S. 114]

1427. gadā pie Smiltenes minēta pilsapmetne jeb miests (*vicus sub arce Smiltens*). [Juris Zušmanis, *Smiltene: laiki un likteņi*. – 2004, 32. lpp.]

1429. gadā arhibīskaps Hennings Šarpenbergs par Smiltenes pils pārvaldnieku iecēlis Pēteri fon Tizenhauzenu. [Smiltenes Ziņas, 12.12.1937]

1479. gadā, arhibīskapa un ordeņa savstarpējo cīņu laikā, Livonijas zemes mestrs Bernds fon Borhs ieņēmis vairākas arhibīskapa pilis, arī Smiltenes pili. [Indriķis Šterns, *Latvijas vēsture: 1284-1500*. – 1997, 380. lpp.]

1481. gadā, Livonijas-Maskavijas kara laikā, krievu karaspēks četras nedēļas siroja Vidzemē un uzbruka Piebalgas, Smiltenes, Cesvaines un Kokneses pilīm. [Indriķis Šterns, *Latvijas vēsture: 1284-1500*. – 1997, 410. lpp.]

1484. gadā mestrs jaunieceltajam Rīgas arhibīskapam Mihaelam Hildebrandam nodod Smiltenes, Turaidas, Limbažu un Raunas pili. [Indriķis Šterns, *Latvijas vēsture: 1284-1500*. – 1997, 383. lpp.] Mihaela Hildebranda valdīšanas laikā Smiltenes pils atjaunota un apgādāta ar lielgabaliem.

1530. gadā Smiltenes pils minēta kā viena no arhibīskapa koadjutora (palīga un pēcteča) Brandenburgas Vilhelma septiņām galda muižām (latīņu: *mensa archiepiscopalis*). Līgumā starp koadjutoru Vilhelmu un viņa galma pārzini Širštedu minēts, ka Smiltēnē pārzinim atļauts "izlietot visu, ko viņš saražos, un lopus, ko viņš izaudzēs". [Edgars Dunsdorfs, *Latvijas vēsture: 1500-1600*. – 1964, 285. lpp.] Galma pārzinim Širštedam, piešķirot Smiltēni, maksāja 400 mārkus gadā, bet seši zirgi un viens kleperis galma pārzinim bija jāuztur pašam. Par zirgu uzturēšanu koadjutors

deva galma pārzinim vienus angļu drānas svārkus. Galma pārziņa lietošanā nodeva Smiltē esošos lopus – 24 slaucamas govīs, 60 aitu, 30 cūku – kas pēc Širšteda nāves viņa mantiniekiem jānodod atpakaļ. No kunga tiesas ienākumiem Širšteds varēja saņemt 20 aunu, 300 vistu un vienu mucu medus. Virtuvei viņš saņem divas mucas siļķu, vairākas mucas sāls, 8 mārciņas piparu un divas mārciņas safrāna. Viņam piešķir brīvas zvejas un medību tiesības, tāpat pils dzirnavu lietošanas tiesības. [Edgars Dunsdorfs, *Latvijas vēsture: 1500-1600. – 1964, 295. lpp.*] Šis piemērs uzskatāmi ilustrē lielos izdevumus, kas saistījās ar domēņu administrāciju, kā arī koadjutora tieksmi pēc greznas dzīves.

16. gs. vidū sarakstītajā Bartolomeja Grēfentāla hronikā minēts, ka Smiltene arhibīskapa rezidenču apgādei devusi 20 lastus (~40 tonnas) rudzu, 17 lastus (~35 tonnas) miežu un 11 lastus (~22 tonnas) auzu. [Edgars Dunsdorfs, *Latvijas vēsture: 1500-1600. – 1964, 292. lpp.*]

1556. gadā Smiltēni atkārtoti okupējis Vācu ordeņa Livonijas atzars. Koknesē apcietināto Rīgas arhibīskapu Brandenburgas Vilhelmu par apvainojumiem mēģinājumā nodot protestantisko Livoniju katoliskās Polijas karaļa protektorātā veselu gadu turēja apcietinājumā Smiltēnes pilī. [Juris Zušmanis, *Smiltene: laiki un likteņi. – 2004, 34. lpp.*]

1559. gadā, Livonijas kara sākumā, Smiltēnes pili ieņēma un nodedzināja krievu karaspēks. [Edgars Dunsdorfs, *Latvijas vēsture: 1500-1600. – 1964, 121. lpp.*]

1560. gada sākumā krievi atkārtoti iebruka Smiltēnē un nopostīja pili. [Johann Renner, *Liivimaa ajalugu 1556–1561. – 2006, S. 113*] Ap divdesmit vāciešu un 200 latviešu tika saņemti gūstā un aizvesti uz Krieviju. [Baltisches historisches Ortslexikon. – 1985, S. 602]

1577. gadā Smiltēnes pils, kuru bija ieņēmuši lietuvieši, labprātīgi padevās Ivana IV karaspēkam [Baltazara Rusova *Livonijas hronika, III daļa. 9. nodaļa*]

1561. gadā, kopā ar pārējo Vidzemi, Smiltene nonāca Polijas-Lietuvas īpašumā. Smiltēnes pārvaldīšana nodota stārastam Kaspāram Mlodeckim, kam uzdots Smiltēni atjaunot. [Vadonis *pa Smiltēni. – 1932, 6.lpp.*] 1638. gada arklu revīzijas materiālos atzīmēts, ka Smiltene poļu laikos piederējusi Aleksandram Švābem. [Latvijas viduslaiku pils IV. – 2004, 476. lpp.]

1601. gadā Smiltēni ieņēmuši zviedri, bet pastāvīgā Zviedrijas īpašumā tā nonāca 17. gs. 20. gados.

1625. gadā Zviedrijas karalis Gustavs II Ādolfs Smiltēni atdevis valsts padomniekam, maršālam Svantem Baneram. [Edgars Dunsdorfs, *Latvijas vēsture: 1600-1710. – 1962, 74. lpp.*] 1638. gada arklu revīzijas materiālos minēts, ka Smiltēnē dzīvojuši viņa atraitne. Maz ticams, ka Livonijas karā

un Poļu-zviedru karā izpostītā Smiltenes pils šajā laikā varēja tikt izmantota dzīvošanai. Iespējams, Svantes Banera atraitne dzīvojuši viduslaiku pilij līdzās esošajā muižā.

17. gadsimta otrajā pusē sagatavots Smiltenes pils plāns, fasādes zīmējums un tuvākās apkārtnes karte. [https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0012750_00001] Fasādes zīmējumā redzams, ka pils ēkas tolaik vairs nav sedzis jumts, apkārtsienas augšējā daļā – ievērojami sienu mūrējuma zudumi.

1702. gadā, Lielā Ziemeļu kara laikā, Smiltene bijusi "pilnīgi nodedzināta". "Smiltenes muiža ar visām ēkām [...] un klātpiederīgais Smiltenes miestniņš ir pārvērsti pelnos". [[Draudzes mācītāja Svantes Gustava Dīca ieraksts baznīcas grāmatā](#)]

1760. gadā Smiltenes muiža nonāk Vidzemes ģenerālgubernatora Georga fon Brauna īpašumā. No 1767. līdz 1771. gadam uzcelta muižas kungu ēka, kas saglabājusies līdz mūsdienām. Brauns Smiltenes muiža nav dzīvojis, bet šeit dažkārt ieradies, lai rīkotu medības. Muižā saimniekojis pārvaldnieks. [[Juris Zušmanis, Smiltene: laiki un likteņi. – 2004, 34. lpp.](#)] Vēlākie Smiltenes muižas īpašnieki: tirgotājs Johans Samuels Bandavs un Pauls fon Līvens.

19. gadsimtā aizsargmūra apjotajā pagalmā celta brīvi stāvoša dzīvojamā ēka (muižas kalpu māja) un saimniecības ēka (smēde), kas saglabājušās līdz mūsdienām. [[Latvijas viduslaiku pils IV. – 2004, 477. lpp.](#)]

1920. gadā Smiltenes muižas ēkas nacionalizētas un nodotas Zemkopības ministrijai, kas 1922. gadā šeit izveido piensaimniecības skolu. [[Juris Zušmanis, Smiltene: laiki un likteņi. – 2004, 44. lpp.](#)]

1927. gadā Pieminekļu valde "Zemkopības ministrijas rīcībā esošās" Smiltenes pilsdrupas iekļauj valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā. [[Valdības Vēstnesis, 14.07.1927](#)]

1930. gadā: "no Smiltenes pilskalna kādā vietā līdz pusei nobrucis kalna uzvalnējums". [[Jaunais Smiltenes Vēstnesis, 02.01.1931](#)]

1951. gadā "pils mūros atrodas trīs zooveterinārā tehnikuma ēkas. Kalna malas apstādītas ar kokiem un košuma krūmiem, nogāzes tiek apstrādātas". [[NKMP-2387-8812](#)]

1961. gadā pilsvieta "stipri apbūvēta mājām un ierīkoti dārzi". [[NKMP-2387-8812](#)]

1977. gadā "Visnepatīkamākās ir mehāniskās darbnīcas, kas arī darbojas pilsdrupu pagalmā. Te izbūvēta benzīna kolonna, tehnikas stāvvieta, kas noasfaltēta, apkārtņē mētājas daudz lūžņu. Visumā pieminekļa stāvoklis ir nožēlojams. [...] Mehāniskās darbnīcas izbūvētas tā, ka ēkai tiek

izmantota par sienu viena drupu mala. [NKMP-2387-8812]

1986. gadā "pils pagalmā iebūvētie šķūniši, mehāniskās darbnīcas nav aizvāktas. Pagalms pielūžņots. Tuvākajā laikā izmaiņas nav gaidāmas, jo Smiltenes sovhoztehnikums nevarot atrast iespēju pārcelt darbnīcas uz citu vietu." [NKMP-2387-8812]

1997. gadā "mehāniskās darbnīcas, kas atradušās pils teritorijā, likvidētas. Pils pagalms sakopts. Vienīgi aiz austrumu mūra ~10 m platā joslā ir pussabrukuši koka šķūniši." [NKMP-2387-8812]

2004. gadā Smiltenes pilsdrupas iekļautas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas veidotā "100 apdraudētāko kultūras pieminekļu sarakstā".

2005. gadā preventīvās konservācijas nolūkā ar jumtu nosegti vairāki pils apkārtsienas fragmenti. Tehniskais risinājums – uz metāla caurulēm balstīts skārda jumts (dakstiņu imitācija).

2.3. Novietojums

Smiltenes pils celta līdzenā apvidū uz neliela zemes paaugstinājuma, Abula upes labajā krastā. Abula ielejas stāvais krasts sākas ~10 m uz dienvidaustrumiem no pilsvietas.

2.4. Esošā situācija

Smiltenes pils apkārtsienas fragmenti līdz mūsdienām saglabājušies ievērojamā apjomā. Kā virszemes konstrukcijas fiksējami apmēram 70% no sākotnējā iekšpagalmu ietverošā mūra kopgaruma. Apkārtsienas maksimālais augstums – 8,5 m (dienvidaustrumu malā). Ievērojamā augstumā (7 m) saglabājies pils dienvidu stūris; pārējo apkārtsienas stūru augstums nepārsniedz 0,2 m no esošā zemes līmeņa. Vairākos posmos sienas kontūru iezīmē zemes līmenī konstatējams mūrējums vai atsevišķi veģetācijā izauguši akmeņi. Vislabāk saglabājusies apkārtsienas dienvidaustrumu siena un dienvidrietumu siena ar vārtu ailu. Sienu biezums – ~1,4 m.

Augstākie virs zemes esošie pils apkārtsienas fragmenti 2005. gadā nosegti ar divslīpju jumtu, kas balstīts uz metāla caurulēm. Sienu plaknes vietām apaugušas ar mežvīnu (*Parthenocissus*) un apiņiem (*Humulus lupulus*), citviet sienu mūrējumu nosedz pie tām saaugušie koki un krūmi. Pilsvietas ziemeļrietumu daļa apaugusi ar kokiem.

Apkārtsienas iekļautajā pagalmā atrodas vairākas ēkas. Pagalma dienvidaustrumu daļā novietota agrākā Kalnamuižas kalpu māja – 19. gs. celta guļbūve, ar pieciem privātipašumā esošiem dzīvokļiem. Pagalma dienvidrietumu daļā atrodas mūra saimniecības ēka – 19. gadsimtā celta smēde, kas jau ilgstoši ir bijusi pamesta un ir avārijas stāvoklī. Ēka bloķēta pie viduslaiku pils

apkārtsienas, un tā nosedz ~15 m garu pils apkārtsienas iekšējās plaknes posmu. Gar pils ziemeļrietumu sienu uzcelts garš šķūnišu bloks. Tā ziemeļu galā (~3 m no tā) atrodas četrstūrains torņveida ēka, kuras cokols mūrēts no ķieģeļiem un akmeņiem, bet virs tā – koka konstrukcijā celtas sienas ar dēļu apšuvumu. Ēka celta 18. gs. 60. gados (uz vēja rādītāja gadskaitlis "1763") un kalpojusi kā siera namiņš. Virs ēkas izbūvēts pagaidu jumts (polikarbonāta segums uz koka statņiem). 2022. gadā atjaunots siera namiņa dakstiņu jumta segums. Ārpus pagalma, iepretim vēsturiskajiem ieejas vārtiem atrodas 19. gs. pēdējā ceturksnī būvētas siltumnīcas, savukārt pie apkārtsienas austrumu stūra (mūra ārpusē) – 20. gs. otrajā pusē celti malkas šķūņi.

Apkārt pilij ziemeļrietumu un ziemeļaustrumu malā ir ~4 m augsts zemes valnis ar diviem vāji izteiktiem bastioniem stūros. Vaļņa platums pie pamatnes – ~12 m. Ziemeļaustrumu pusē valnis pārrakts, izveidojot ceļu.

2.5. Datējums

Smiltenes pils apkārtsiena attiecināma uz 14. gs. Zemes vaļņi ar bastioniem veidoti 17. gs. Pils pagalmā esošās ēkas celtas 18.–19. gs.

3. ARHITEKTONISKĀ INVENTARIZĀCIJA

3.1. Materiāli

Smiltenes pils apkārtsiena būvēta čaulmūra tehnikā, t.i., sienas abas ārējās plaknes (čaula) rūpīgi izmūrētas no akmeņiem, kas kārtoti horizontālās rindās, savukārt sienas vidusdaļa (kodols) aizpildīta ar kaļķu-grants javu, neliela izmēra neapstrādātiem akmeņiem un akmeņu atlūzām. Mūra čaula mūrēta no dažāda izmēra (mazākie ~20 x 10 cm, lielākie ~110 x 70 cm), pārsvarā neapstrādātiem granīta akmeņiem. Sienas čaulā atsevišķās vietās (dienvidaustrumu sienā) iemūrēti arī dolomīta akmeņi. Čaulas mūrējums ķīlēts ar granīta šķembām un nelieliem, neapstrādātiem granīta akmeņiem.

Apkārtsienas dienvidu stūris būvēts, izmantojot gan neapstrādātus gan taisnā leņķī apskaldītus laukakmeņus (~80 x 40 cm).

Vārtu ailas pārsedze mūrēta no liela izmēra (~80 x 60 x 20 cm) šūnakmens jeb avotkaļķa blokiem (~20 gab.).

Smiltenes pils sienu mūrēšanai lietotās kaļķu javas analīzes līdz šim nav veiktas. Vizuāli apsekojot raksturīgus mūrjavas paraugus, var pieņemt, ka galvenais saistvielas izgatavošanas

materiāls Smiltēnē (tāpat kā pārējās Latvijas viduslaiku pilīs) ir bijis dolomīts. Iespējams, ierobežotā apjomā izmantots arī baltkaļķis, kas iegūstams, apdedzinot šūnakmeni. Kā pildviela izmantota rupjgraudaina grants. Mūrjavā konstatējamas kokogļu un neizšķīdušu kaļķu daļiņas.

3.2. Plānojums un ēku izvietojums

Nozīmīgākie ikonogrāfiskie avoti, kas sniedz zināmu priekšstatu par Smiltēnes viduslaiku pils plānojumu un ēku izvietojumu ir: [1] Smiltēnes pils un muižas plāns, kas izgatavots 17. gs. otrajā pusē un glabājas Kara arhīvā Stokholmā (1. att.), [2] minētā plāna apakšējā daļā zīmētais Smiltēnes pils fasādes zīmējums (2. att.), [3] 1788. gadā zīmētais un Johana Kristofa Broces krājumā "Monumente..." iekļautais Smiltēnes pils zīmējums skatā no ziemeļiem (3. att.). Iepriekš minētie avoti un līdz mūsdienām saglabājušās mūra konstrukcijas liecina, ka pils pamatapjomu veidojis plānā kvadrātisks aizsargmūris (kvadrāta malu garums ~60 m). Ja pieņemam, ka J. K. Broces zīmējumā pils sienu augstums attēlots korekti, sākotnēji apkārtsiena bijusi vismaz 15 m augsta. Ziemeļu stūrī atradies no apkārtmūra izvirzīts būvapsoms – četrstūrainis tornis (4. att.: A). Aizsargmūra dienvidrietumu sienā, ~14 m no dienvidu stūra, bijusi galvenā ieeja pilī – 4 m plati vārti ar segmentveida pārsedzi (4. att.: B). Vārtu priekšā, aizsargmūra ārpusē atradusies no pils pamatapjoma izvirzīta, kvadrātiska izbūve, iespējams, tornis (4. att.: C). 17. gs. plānā nav zīmēta būves ziemeļrietumu siena. Ja siena ziemeļrietumu pusē nav bijusi jau sākotnēji, šī izbūve varētu būt kalpojusi kā aizsardzības nolūkos veidots, apm. 6 x 6 m liels, trīs mūra sienu ietverts priekšlaukums vārtu zonas papildus aizsardzībai. 17. gs. pils panorāmas skatā (2. att.) mazs sadzes tornītis attēlots vēl vienā pils stūrī. Pieņemot, ka zīmējumā pils attēlota skatā no dienvidaustrumiem, tornītis atradies apkārtsienas austrumu stūrī. Abu torņu virszemes mūra konstrukcijas līdz mūsdienām nav saglabājušās. 1788. gadā J. K. Broce dabā saskatījis "gabalu torņa mūra", taču viņa sagatavotajā zīmējumā apkārtsienas ziemeļu stūrī gandrīz visā sienas augstumā attēlots mūra izlauzums – acīmredzot, tornis 16. vai 17. gs. apzināti nojaukts.

1. att. Smiltenes pils un muižas plāns. 17. gs.
sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0012750_00001

2. att. Smiltenes pils fasādes zīmējums. 17. gs.
sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0012750_00001

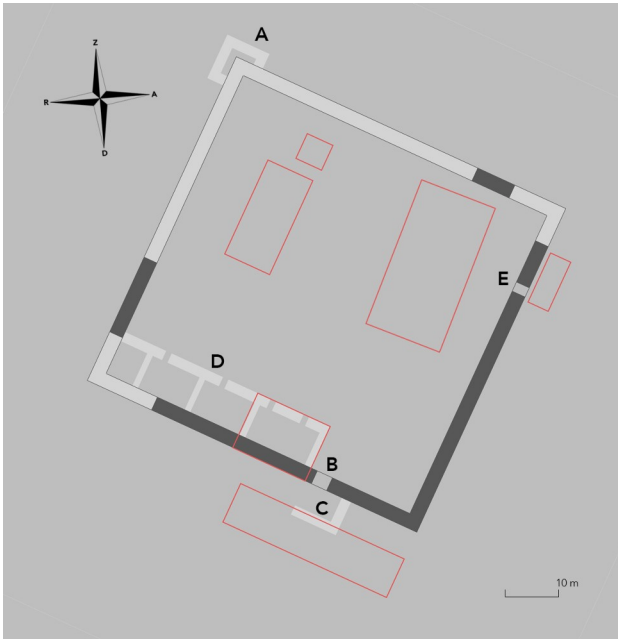
17. gs. plānā redzams, ka pils pagalma dienvidrietumu malā bijusi pie apkārtsienas bloķēta mūra ēka (turpmāk – DR korpus) ar četrām telpām (4. att.: D). Savietojot 17. gs. un mūsdienu situācijas plānu, redzams, ka vārtiem tuvākās korpusa daļas kontūras atbilst 19. gs. celtās, līdz mūsdienām saglabātās saimniecības ēkas (smēdes) apjomam. Visticamāk, DR korpusa dienvidu daļas mūri iekļauti esošās ēkas konstrukcijās.

Smiltenes pils 1788. gada skatā (3. att.) dienvidaustrumu apkārtsienai pieslēdzas masīva mūra konstrukcija, kas interpretējama kā eventuāla DA korpusa gala siena vai starpsiena. 17. gs. plānā šis mūra posms nav attēlots. Arī mūsdienās sienas paliekas dabā nav saskatāmas.

Mūra ietvertajā pagalmā dažādos laikos, visticamāk, arī pils apdzīvotības laikā no 14. līdz 16. gs., atradušās brīvi stāvošas ēkas. 17. gs. pagalma dienvidu stūri bijusi ar salmu jumtu segta guļbūve (1. att.). 18. gs. nogalē brīvistāvoša ēka, ko J. K. Broce nosaucis par "ērberģi", bijusi pagalma ziemeļaustrumu daļā (3. att.). Aiz tās jau tolaik vajadzētu būt bijušam siera namiņam, kas saglabājies līdz mūsdienām.

3. att. Smiltenes pils no ziemeļiem. 1788. g.
 Johans Kristofs Broce, BM03233AM
acadlib.lu.lv/broce/ielbildes/sejums_nr3/bm03233am.htm

4. att. Smiltenes pils shematisks plāns.
 A – Z tornis
 B – vārtu aila DR sienā
 C – vārtu tornis (?)
 D – DR korpuss
 E – vārtu aila DA sienā
 Gundara Kalniņa zīmējums, 2023

3.3. Sienas

Arhitektoniskajā inventarizācijā iekļauti tie Smiltenes pils apkārstsienas posmi, kas kā virszemes konstrukcijas saglabājušies ievērojamā apjomā. Atsevišķu sienas fragmentu pieejamību objekta apsekošanas laikā ierobežoja veģetācija, pie sienas bloķētās konstrukcijas u.c. faktori.

ZA siena. Kā apjomīga virszemes mūra konstrukcija līdz mūsdienām saglabājies ziemeļaustrumu sienas austrumu daļas fragments. ~4 m augstajā un ~8 m garajā sienas posmā ievērojamā apjomā zuduši mūra čaulas akmeņi, atsedzot no kaļķu javas un neliela izmēra granīta akmeņiem un šķembām veidoto sienas kodolu. Esošajā stāvoklī sienas abās ārējās plaknēs ļoti uzskatāmi redzamas mūrējuma kārtas – ik pēc ~0,5 m kārtotas horizontālas joslas. Ar salīdzinoši lēni cietējošo kaļķu javu mūra sienu vienā piegājienā var uzmūrēt ierobežota augstumā, respektīvi, pēc noteikta augstuma sienas posma uzmūrēšanas, darbi uz laiku tiek pārtraukti, ļaujot javai sacietēt (karbonizēties). Kad mūrējums ieguvis nepieciešamo noturību, uz tā tiek veidota nākamā mūrējuma kārtā. Neierasti labi vizuāli uztveramais šī tehnoloģiskā risinājuma

atspoguļojums apkārtsienas fragmentā saglabājams, veicot sienas konservācijas darbus. Mūra konstrukcijas ilgmūžības nodrošināšanai, rekomendējama jumta izbūve arī virs šī sienas posma. Steidzami veicama avārijas stāvoklī esošās mūra konstrukcijas konservācija.

DA siena. Līdz mūsdienām vislabāk saglabājusies un vizuāli iespaidīgākā ir Smiltenes pils dienvidaustrumu siena. ~42 m garās un ~4-8m augstās sienas uz ārpusi vērstajā plaknē zuduši tikai atsevišķi mūra čaulas akmeņi; pret pagalmu vērstajā plaknē ievērojami mūra čaulas zudumi. Sienas mūrēšanai vietām izmantoti ļoti liela izmēra laukakmeņi, kuru garums pārsniedz 1,2 m, svars – ~2 tonnas. Ārējā sienas plaknē čaulas mūrēšanai izmantoti arī atsevišķi dolomīta akmeņi – Smiltenes pilij neraksturīgs būvmateriāls. Pie dienvidu stūra iemūrēti divi, raupji pietēsti šūnakmens bloki.

Sienas dienvidu daļā, dienvidaustrumu fasādē atsevišķās zonās salīdzinoši labi saglabājušās mūra apdares paliekas – kaļķu javas pārziedums, ar ko bijis izlīdzināts sienas ārējās plaknes mūrējums. Veicot sienu konservācijas darbus, apdares palieku saglabāšanai veltāma liela rūpība.

Sienas augšējā daļā atmosfēras iedarbībā zudusi starp čaulas akmeņiem liktā mūrjava. Rezultātā tie nav savstarpēji saistīti un pastāv atsevišķu akmeņu vai "krāvuma" fragmentu nogrūšanas risks. Plānojot Smiltenes pils praktiskās saglabāšanas darbus, jāņem vērā, ka šajā zonā konservācijas darbiem ir augstākā prioritāte.

DR siena. Smiltenes pils apkārtsiena labi saglabājusies arī dienvidrietumu malā. ~14 m garā un ~6 m augstā sienas dienvidu daļas fragmenta (no vārtu ailas līdz pils dienvidu stūrim) saglabātības stāvoklis ir līdzvērtīgs iepriekš aprakstītajam dienvidaustrumu sienas posmam, un tie abi kopā veido iespaidīgu, būves kādreizējo monumentalitāti apliecinošu apjomu. Pret ārpusi vērstajā sienas plaknē zonā virs vārtu ailas zudusi mūra čaula. Šī sienas posma (tai skaitā vārtu ailas pārsedes) tehniskais stāvoklis ir kritisks – mūra kodols ir irstošs, akmeņi kustīgi, un prognozējami apjomīgi mūra fragmentu nogrūvumi. Oriģinālsubstances glābšanas nolūkā konservācijas darbi šeit jāīsteno steidzamības kārtā.

Uz rietumiem no vārtu ailas atrodas 19. gs. celta saimniecības ēka, kuras ārsienas pamatapjomu veido viduslaiku pils mūra konstrukcijas. ~3 m augstajā sienā izveidotas trīs dažāda izmēra logailas, kas kalpojušas saimniecības ēkas iekštelpu izgaismošanai.

Dienvidrietumu sienas rietumu daļā, aiz iepriekš minētās saimniecības ēkas, saglabājies no ~3 līdz ~7 m augsts sienas fragments. Pret pils pagalmu vērstajā sienas plaknē zuduši gandrīz visi mūra čaulas akmeņi. Otrā sienas pusē (ārpusē) čaulas mūrējums saglabājies ievērojami

lielākā apjomā, taču ir nestabils un steidzami veicama mūra konstrukciju konservācija. Sienas vidusdaļā sekundāri izveidots atvērums (skat. sadaļu "Ailas").

ZR siena. No ziemeļrietumu apkārtsienas kā ievērojama augstuma virszemes konstrukcija līdz mūsdienām saglabājies ~5 m augsts sienas fragments netālu no pils rietumu stūra. Šis mūra posms nav nosepts ar jumtu un ir apmierinošā tehniskā stāvoklī.

3.4. Ailas

Vārtu aila DR sienā. Galvenie vārti, kas veduši Smiltenes pils pagalmā, ierīkoti dienvidrietumu sienā. Aila saglabājusies līdz mūsdienām un ir vērtējama kā viens no raksturīgākajiem un izteiksmīgākajiem Smiltenes pils arhitektoniskajiem elementiem. Ailas lēzenā segmentveida pārsedze mūrēta no regulārā paralēlskalda formā aptēstiem šūnakmens blokiem. Vārtu augstums no tagadējā zemes līmeņa ir 2,3 m. Vismaz metru biezs arheoloģiskais kultūrslānis sedz vārtu apakšējo daļu – vārtu sākotnējam augstumam vajadzētu būt vismaz 3,3 m, lai caur tiem ērti varētu izjāt jātnieks zirga mugurā. Vārtu ailas platums ir ~4 m, līdz ar to tie ir vieni no platākajiem vārtiem Latvijas viduslaiku pilīs. Visticamāk, ailas platums saistāms ar pils saimniecisko funkciju 14.–16. gadsimtā.

Vārtu aila DA sienā. Neliela vārtu aila pils apkārtsienā redzama Kara arhīvā Stokholmā saglabātajā Smiltenes pils 17. gs. zīmējumā (2. att.). Šķiet, šī aila iezīmēta arī uz tās pašas lapas zīmētajā pils plānā (divas paralēlas līnijas, kas šķērso dienvidaustrumu sienu). Ja tā, tad zīmējumā pils attēlota skatā no dienvidaustrumiem. Līdz mūsdienām saglabātajā dienvidaustrumu sienas virszemes daļā ailas vieta nav identificējama.

DR korpusa durvju ailas. Smiltenes pils 17. gs. plānā (1. att.) redzams, ka pagalma dienvidrietumu malā celtais korpus bijis sadalīts četrās telpās. Pils vārtiem tuvākajā telpā vedušas divas durvju ailas, savukārt pārējās telpās katrā bijusi viena ieeja no pagalma puses. Telpas savienošas ailas plānā nav attēlotas. Korpusa pagalma siena, gala sienas un starpsienas virs zemes nav saglabājušās. Līdz ar to papildus informācija par iepriekš minētajām ailām (saglabātība, izmēri, vērtnes vērsšanās virziens u.c.) iegūstama arheoloģiskās izpētes darbu laikā – veicot konstrukciju atsegšanu (arheoloģiskie izrakumi) vai nedestruktīvā veidā, skenējot pazemes struktūras ar ģeoradaru (ģeofizikālā izpēte).

Logailas apkārtsienā. Apsekojot līdz mūsdienām saglabātās Smiltenes pils virszemes konstrukcijas, liecības par sākotnējām logu ailām nav gūtas. Acīmredzot, logi bijuši ierīkoti apkārtsienas augšējā, zudušajā daļā.

Pils dienvidrietumu un ziemeļaustrumu sienas fragmentos esošie divi atvērumi nav sākotnēji veidotas logailas. To izveide un funkcionālā nozīme saistāma ar saimniecisko darbību pilsdrupu teritorijā 19. un 20. gs.

Vairāku logailu vietas (ailu apakšējās daļas bez pārsedzēm) redzamas Smiltenes pils 17. gs. zīmējumā (2. att.), kurā pils, šķiet, attēlota skatā no dienvidaustrumiem. Šī pati siena ar vismaz četru logailu vietām attēlota arī J. K. Broces 1788. gadā sagatavotajā Smiltenes pils zīmējumā (3. att.). Tajā logailu paliekas saskatāmas arī ziemeļaustrumu sienas augšējā daļā.

- - -

4. Secinājumi

1. Ikonogrāfiskie avoti un saglabājušās mūra virszemes daļas sniedz vispārīgu priekšstatu par Smiltenes pils kādreizējo būvapjomu un arhitektonisko veidolu.

2. Izpratne par pils būvkonstrukcijām, būvvēsturi un funkciju pilnveidojama eventuālu arheoloģiskās izpētes darbu gaitā, veicot pazemes konstrukciju izpēti ar ģeoradaru un/vai tās atsedzot arheoloģiskās izpētes gaitā.

3. Līdz mūsdienām ievērojamā apjomā saglabājušās virszemes konstrukcijas spēj apliecināt Smiltenes pils kādreizējo monumentalitāti. Mūru virszemes daļām ir liels kultūrvēsturiskais potenciāls un augstas interpretācijas un prezentācijas iespējas.

4. Pils apkārtsiena celta vienā būvniecības periodā – 14. gs. otrajā pusē. Vairākos sienas posmos konstatējamas mūrējuma kārtas, kas atspoguļo sienu būvniecības tehnoloģisko procesu.

5. Apkārtsienas dienvidaustrumu fasādē atsevišķās zonās saglabājušās mūra apdares paliekas – kaļķu javas pārziedums, ar ko bijis izlīdzināts sienas ārējās plaknes mūrējums.

6. Apkārtsienas virszemes daļās nav saglabājušās sākotnējās logu ailas vai to paliekas. Logailas bijušas sienu augšējās daļās, un vairāku ailu vietas redzamas 17. un 18. gs. zīmējumos.

7. Līdz mūsdienām saglabājusies pils galveno vārtu aila, ko sedz lēzena, no šūnakmens veidota segmentveida pārsedze. Šī aila vērtējama kā viens no raksturīgākajiem un

izteiksmīgākajiem dabā esošajiem Smiltenes pils arhitektoniskajiem elementiem.

8. Apsekojot objektu dabā un vizuāli novērtējot tā saglabātību, identificēti vairāki avārijas stāvoklī esoši mūra konstrukciju fragmenti. Lai nodrošinātu kultūrvēsturiski vērtīgās būves saglabāšanu esošajā stāvoklī, nepieciešams veikt erodējošo konstrukciju konservāciju, pirms tam sagatavojot konservācijas projektu un teritorijas attīstības metu.

Arhitekts: Artūrs Lapiņš
Vēsturnieks: Gundars Kalniņš
2023. gada jūnijs